

**ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ СЛОВАР - DREVNETYURKSKIY SLOVAR –
ESKİ TÜRKÇENİN SÖZLÜĞÜ**
DREVNETYURKSKIY SLOVAR -DICTIONARY OF ANCIENT TURKISH

Yusuf GÜNDÜZ

DOI: 10.5281/zenodo.12594595

ÖZET

“Drevnetyurkskiy Slovar”, 1969 yılında Rus Türkologlar tarafından yayımlanmış bir sözlüktür. Sözlük etimoloji sözlükleri arasında yer alır ve birçok etimolojik makalede kullanılmaktadır. Çeşitli tanıtım yazılarında eser hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak bu bilgiler eserin kullanımına yardımcı olacak nitelikte değildir. Bu nedenle yazımızda eserin tanıtımı, özelliği ve kullanımını kolaylaştırıcı bilgiler verilmiştir. Özellikle bilinmeyen yönlerine vurgu yapılmıştır. Eserin günümüzde bilimsel bir çevirisinin yapılmamış olmasının nedenleri sorgulanmıştır. Eserin ana özelliği, sözlükteki bütün madde başlarında etimolojik tahlil yapılmış olması değil bütün madde başlarının hangi kaynaktan geçtiğine dair bilgi verilmiş olmasıdır. Bu bakımdan birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır.

ABSTRACT

“Drevnetyurkskiy Slovar” is a dictionary published by Russian Turcologists in 1969. The dictionary is among the etymology dictionaries and is used in many etymology articles. Information about the work is given in various promotional articles. This information is not intended to help the use of the work. For this reason, general introduction, feature and usage facilitation information of the work are given in our article. In particular, emphasis has been placed on unknown aspects. The reasons why a scientific translation of the work has not been made today have been questioned. The main feature of the dictionary is not to make etymology in all its articles, but to give the source from which all its articles are mentioned. In this regard, it has been used by many researchers.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Sözlük, Drevnetyurkskiy Slovar, Eski Türkçenin Sözlüğü.

Keywords: Etymology, Dictionary, Drevnetyurkskiy slovar, Dictionary of Old Turkish.

İlgili Yazar: Yusuf GÜNDÜZ
yusuf.gunduz@manas.edu.kg

Başvuru Tarihi/Received: 08.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 09.06.2024

Giriş

*Drevnetyurkskiy Slovar*¹, Rus Türkologlar tarafından 1969 yılında yayımlanan derleme bir sözlüktür. Eser birçok etimolojik makalede kaynak olarak kullanılmasına karşın eserin kullanımına ve özelliklerine ilişkin net bir tanıtım yazısına rastlayamadık (Türkçe). Eser hakkında kaynaklarda kısa notlar halinde bahisler geçmektedir.

Bu kaynaklarda geçen eser hakkındaki bilgiler özetlenecek olursa Eski Türkçenin Sözlüğü, *E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, D. M. Nasilov, V. M. Nadelyaev* tarafından hazırlanmış, Eski Türkçe, Uygur Türkçesi ve Orta Türkçe Dönemi'ni kapsamakta olan derleme bir sözlüktür. 7. ve 13. yy.lar arasındaki metin ve anıtları kapsamaktadır. Bütün sözler açıklanmasa da birçok sözcüğün etimolojisi verilmiş olduğundan etimoloji sözlüğü niteliği de vardır. Eserde Türkçe sözcüklerin türedikleri kök ve gövdeler tek tek gösterilmektedir. Eser, 20.000 Türkçe sözcük ve deyimden oluşmaktadır. *İşgören*², bir sözcüğün Eski Türkçede hangi metinde geçtiğini bulabilmek için başvurulabilecek bir kaynak olduğuna ve kaynak bakımından zengin bir eser olduğuna; *Ercilasun*, Orhun, Eski Uygur ve Karahanlı Dönemi kelime hazinesini kapsayan önemli bir eser olduğuna; *Gülensoy*, incelenen metinlerden örnek verilmesinden dolayı önemli bir eser olduğuna vurgu yapmışlardır (İşgören, 2011: s. 76-77; Ölmez, 1998: s. 177; Ercilasun, 2004: s.346; Gülensoy, 2007: s.38). *Mollova* eseri şu yönlerden eleştiren bir makale yazmıştır; kaynakların eksik olması, fonetik varyantların gösterilmemesi, bazı sözcükler için eserden daha önce yazılan *Malov*'un sözlüğündeki madde başlarının daha fazla olması vb(Mollova, 2012: s. 299 - 305).

Bunların yanı sıra *Alyılmaz*'a ait "Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi" adlı çalışma *Eski Türkçenin Sözlüğü*' temel alınarak hazırlanmıştır (Kabadayı,2005: s.145).

Rusça olan eserin Türkiye Türkçesine bilimsel bir çevirisi mevcut değildir. Fakat bazı çalışmalar olduğundan bahsedilmektedir. *Alyılmaz* 2010 yılında yayımladığı makalesinde: *Efrasyap Gemalmaz*'ın Eski Türkçenin Sözlüğü'nü doktora öğrencileri ile güncelleştirerek tercüme ettiklerinden ve yakında basılacağından bahsetmiştir(Alyılmaz, 2010: s.7). Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü öğrencileri tarafından eserin Türkçeye tercümesi, bitirme tezi çalışmaları olarak yapılmıştır. Üniversite kütüphanesinin verilerine göre eser, 2014 yılında on farklı öğrenciyle çalışılmış, dokuz öğrenci *Doç. Dr. Önal Kaya*, bir öğrenci *Prof. Dr. Ahmet Buran*'ın tez danışmanlığında 321-384 sayfalar dışındaki sayfaların tamamının tercümesini yapmıştır(yordam.manas.edu.kg). Öğrenciler ve çalışmalarının künyeleri Ek-1'de verilmiştir.

Çalışmada eserin özellikleri eserin kendi (Nadelyaev, V. M., v.d., 1969) ve Saida Rafetova'nın çevirisinden (Rafetova, 2004) yararlanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

I- Eserin Genel Özellikleri

Eserin fiziki özellikleri ve hazırlayanlar Tablo 1'de gösterilmiştir³.

Tablo 1. Eserin fiziki özellikleri ve hazırlayanlar

Sayfalar	İçerik	Hazırlayanlar
I (1)	Kapak	-
II (2)	Editör ve Yayın bilgileri	-

¹ Makalenin devamında *Eski Türkçenin Sözlüğü* şeklinde yazılacaktır.

² Eserin tanıtımı üzerine bizim ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde en detaylı bilgi, İşgören'in "Türkçenin Etimoloji Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans çalışmasında yer almıştır.

³ 1. ve 2. Sütun tarafımızdan hazırlanmış olup 3. Kısım ön sözdeki bilgiler kullanılarak eklenmiştir.

III – IV (3-4) [2 sayfa]	Ön söz	Belirtilmemiş
VI – XVIII (6-18) [13 sayfa]	Giriş	V. M. Nadelyaev, İ. V. Kormuşin
XIX – XX (19-20) [2 sayfa]	Kısaltmalar	
XXI – XXXVIII (21-38) [18 sayfa]	Kaynaklar ve kısaltmaları	
1 - 643 [643 sayfa]	<i>Sözlük Metni</i>	T. A. Borkokova, L. V. Dimitriyeva, A. A. Zırın, I. V. Kormuşin, L. İ. Letyagina, V. M. Nadelyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, L.Y. Tuğuşeva, A. M. Şçerbak ⁴
644 – 648 [5 sayfa]	Ek-I: Dîvânu Lugâti't Türk'e Göre Dil ve Lehçe Adlandırmaları	T. A. Borkokova, L.V. Dimitriyeva, İ. V. Kormuşin
649 – 668 [20 sayfa]	Ek-II: 7-13. yy. Eski Türkçe Eserlerindeki Eklerin Kılavuzu	T. A. Borkokova, L. V. Dimitriyeva ve İ. V. Kormuşin'in hazırladığı malzemeyi kullanarak N.M. Nadalyaev
669 – 672 [4 sayfa]	Ek-III: Türkçe ve Özbekçe Dîvânu Lugâti't Türk Baskılarının Sayfalandırılması (Dört farklı eserin sayfaları numaralandırılmıştır)	Belirtilmemiş
673 – 676 [4 sayfa]	Ek-IV: Düzeltme ve Eklemeler	D.M. Nasilov
677 [1 sayfa]	Düzeltmeler ve Yazım Hataları	-

Kapakta eseri yayımlayan kurumun adı: *SSCB Bilimler Akademisinin Dil Enstitüsü*"; eser adı: *"Eski Türkçenin Sözlüğü"*; yayınevi bilgisi: *"Nauk" Yayınevi Leningrad Bölümü*; şehir ve yıl: *Leningrad, 1969* gibi bilgiler verilmiştir. İkinci sayfada eserin editör isimleri: *V. M. Nadelyaev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Shcherbak* ve yayımla alakalı bazı bilgiler verilmiştir(baskı, dizin, kağıt türü vb.). Kitabın tirajı 6000'dir.

II- Tarihçesi ve Hazırlayanlar

İki sayfalık ön söz kısmında verilen bilgiler, eserin tarihçesi niteliğinde olup eserin oluşuna katkı

⁴ Bu kısımda italik yazılanlar hem yazar hem editörlük yapmışlardır.

sunanların tanıtıldığı bölümdür. Daha önce yapılan sözlük çalışmalarına dayanılarak hazırlanmış, tarihî ve coğrafi etkenlere bağlı olarak içerik ve karakter açısından farklılık arz eden 7. ve 12. yy.lar arasına ait sözcükleri kapsayan bir çalışma olduğu vurgulanır. *Eski Türkçenin Sözlüğü* yazılırken *Malov* tarafından Eski Türkçe binlerce kelimelelik fişlerden oluşturulan katalog kullanılmıştır. Bu kataloglardan sözlük çalışmaları beklenmektedir. *Malov*'un 1951 'deki *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti (Eski Türk Abideleri)* adlı çalışması ve *Eski Türkçenin Sözlüğü*'nün hazırlanmasında bu kataloglar kullanılmıştır. *Borovkov*'un çalışmaları ile *Eski Türkçenin Sözlüğü* çalışmaları başlamıştır. 1958'den 1962'ye kadar çalışmaları o yürütmüştür. *Borovkov* döneminde sözlüğün kataloğu düzenlenmiş, derleyenler için talimat hazırlanmış ve ekiptekiler telifi kendisine ait olduğu kısmı düzeltme ve genel okuma işlerini tamamlamıştır. 1962'de *Borovkov*'un yaşamını yitirmesiyle vazifeyi, guruptaki aktif üyelerden olan *V. M. Nadelyaev* devralmıştır. *Nadelyaev*, editörler(*V. M. Nadelyaev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şcherbak*), diğer katılımcılar ve dil bilimcilerin katkısıyla sözlüğün leksikolojik verilerinin *proje ve metin düzenlerini*, geliştirilerek son hâlini vermiştir. Daha sonra *Nadelyaev*, derlemeciler için bir "*çalışma yönergesi*" hazırlamış, bu doğrultuda derleme çalışmaları bittikten sonra 1965'te editörler tarafından sözlüğün düzeltilmesi işine başlanmıştır.

Hazırlanan sözlükte harfler çalışma ekibine bölüştürülerek hazırlanmıştır. Sözlük madde yazarları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sözlük madde ve yazarları dağılımı

Yazar	Hazırladığı kısım
T. A. Boravkova	l, n, r, v, z harfleri
L. V. Dimitriyeva	s harfi
A. A. Zirin	ç, m, ž, ž
İ. V. Kormuşin	qa ı – qan-, qara ı – qaraqunaz
L. İ. Letyagina	qana- – qar -ııı, qarar – qazuq ıı, š, tur- – tüpütlän-
V. M. Nadelyaev	a - alpliq
D.M. Nasilov	alq- – arqant, bod ı – büz, r, qırza – quzqaq , tür- – tüzüş-
E.R. Tenişev	ba- – bivaliq
L.Y. Tuğuşeva	arqar ı-, ažuqluy, d, d, ta- – tapunluy
A. M. Şcherbak	ä, e, f, g, γ, h, ħ, i, i, j, k, o, ö, u, ü, x

Sözlük maddelerini yayına hazırlayanlar Tablo 3'te gösterilmiştir(editörlerin iş bölümü).

Tablo 3. Sözlük madde ve yazarları yayına hazırlama dağılımı

Editör	Hazırladığı kısım
V. M. Nadalyaev	alq- – ažuqluy, b, ç, d, d
D.M. Nasilov	l, m, n, o, ö, , qa ı – qazuk ıı, r, s, š, tur- – tüpütlän-
E. R. Tenişev	a – alpliq, ä, e, f, g, γ, h, ħ, ı, i, j, k
A.M. Şcherbak	p, qırza – quzqaq, ta- – tapunluy, tür- – tüzüş-

Sözlüğün bazı kısımlarının ön redaksiyonuna *İ. V. Kormuşin* (çab- – çıkar-) ve *L. Y. Tuğuşeva* (qırza – quzqaq) katılmışlardır. Bunun yanı sıra, ön sözde verilen bilgilere göre, etimolojik teşhis ve

sözcüklerin açıklamasına katkıda bulunanlar şunlardır: *L. G. Gertsenberg, S. G. Klyaştorniy, V. A. Livşist, V. İ. Pankratova, O. İ. Simirnov, S. Y. Yahantov, K. F. Starkov*⁵. Eleştirmen olarak katkı sunanlar şunlardır: *A. N. Kononov, E. V. Svetopyan*. Sözlüğün bazı kısımlarını inceleyerek görüş bildirenler: *V. V. Nasşlov, Y. A. Gruşina, S. A. Sokolov* vd.

Etimolojik incelemeleri, alıntı sözlerin etimolojisinin kontrolünü ve son düzenlemelerini yapanlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sözlük maddelerindeki etimoloji incelemelerinin yazar dağılımı

İnceleme yapan	İncelediği Dil
<i>L. G. Gertsenber</i>	Sanskritçe ve Farsça
<i>V.İ. Pankratova</i>	Tibetçe
<i>S. Y. Yahantov</i>	Çince

III- Sözlüğün Kapsamı ve Niteliği

Eser, 7 ve 13. yy.lar arasında *Türkçe yazılmış* eserlerde bulunan ve son 80 yıl içinde farklı ülkelerde basılan eserlerdeki özel isim, coğrafi ve etnik adlar dâhil olmak üzere 20.000'e yakın sözcüğü ihtiva etmektedir. *Eski Türkçe Sözlük* tercüme ve açıklama sözlüğüdür. Sözlükteki kelimeler dönemin Rusçasına tercüme edilerek manaları açıklanmıştır. Manalar verilirken sık sık ansiklopedik açıklamalara gidilmiştir. Kelime ve tamlamaların açıklanmasında abidelerden alınan parçalar ve bu parçaların tercümesi verilmiştir. Öncelikle dilbilimci Türkologların Eski Türkçe metinleri, Türk dillerinin söz varlığı(leksikoloji) ve gramerini incelerken faydalanacakları bir araç olarak yazılmıştır.

Seçilen madde başlarıyla kaynak eserlerde bulunan bütün sözcükleri kayıt altına almak hedeflenmiştir. Kartoteks edilen sözcüklerin anlamları, farklı kullanımlarına dayanarak verildiğinden semantik çözümlenmesi tamdır. Sözlükte metinlerin dil farklılığı yansıtılmamıştır(o dönem henüz abidelerin dil özelliklerine göre sınıflandırılma yapılmamış olması ve sözcükler lehçe ve şivelerdeki kullanımına göre seçilmediğinden). Örnek cümleler sözcüğün anlamını ve gramer özelliğini belirtmek amacıyla verilmiştir. Örnek cümlelerin okunuşu ve yorumlanması derleyene göre değişebilir. Sözcüklere anlamlar verilirken öncelikle Eski Türkçe metinlerden daha sonra metinlerin Türkçe, Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca çevirilerinden ve dönemin çeşitli çağdaş lehçe sözlüklerinden faydalanılmıştır(Tatarca, Kırgızca, Yakutça vb.). Hint ve İran dillerinden alınan dinî terimler, Eski Türkçe eserlerin asıl metnine göre açıklanmıştır. Eski Türkçe metinler üzerine (*Kutadgu Bilig, Altun Yaruk* gibi) yapılan çalışmalarda Çağdaş Türk Lehçelerinde bulunmayan bazı yeni anlamlar keşfedilmiştir.

IV- Sözlüğün Kaynakları

Kaynaklar II. Göktürk Kağanlığı'ndan Moğol istilasına kadarki dönem arası ile sınırlı tutulmuştur. Bunun sebebini bu dönemler arasında Türk tarihinin daha özerk durumda olduğunu düşünmeleridir. İstisna olarak birkaç eserin bu zaman aralığını aştığını, fakat dil özelliklerinin eski dönemi yansıttığı için sınır aşılmamış sayıldığından bahsedilir(Namangan yazma metinleri, Eski Uyğurca bazı vesikalar).

Kaynaklar kullanılan alfabeye göre beşe ayrılmaktadır: *Runik* (Orhon Alfabesi), *Arap, Uyğur, Mani* ve *Brahmi* alfabeleriyle yazılan metinler. *Sogda, Suriye, Tibet, Çin* vb. yazıtipindeki eserler *Eski Türkçe Sözlüğe* alınmamıştır.

⁵ *Dîvânu Lugâti't Türk*'teki Arap folklor metinlerini tercüme ederek katkı sunduğu belirtilmiştir.

1. Runik harfli metinler: *Kül Tegin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Tonyukuk Yazıtı, Ongin Yazıtı, Moyun Çur Yazıtı ve Kuli Çur Yazıtları*. Bu büyük yazıtların yanı sıra yüzden fazla küçük ölçekli yazıt kullanılmıştır. Doğru okunulduğundan emin olunmayan *Altay, Yenisey, Köy Sarı, Kara Tala* gibi metinler sözlüğe eklenmemiştir.
2. Arap harfli metinler: Arap harfleriyle yazılan *Dîvânu Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık*'tan oluşan üç büyük eseri içermektedir.
3. Uygur harfli metinler: bu grupta *Altın Yaruk, Sekiz Yükme, Tsastvustik Sutra, Kuansim Puser, Kalyanamkara ve Papamkara Prenslarının Efsanesi, Oğuz Kağan Destanı, Türkishie Turfan Texte, Uigurica, Turkkishe Mainhacia aus Chostscho, Uygur Dili Eserleri* gibi eserleri içermektedir.
4. Mani harfli metinler: *Huastuanift, Türkishie Turfan Texte, Turkkishe Mainhacia aus Chostscho* gibi eserleri içermektedir(*Türkishie Turfan Texte, Turkkishe Mainhacia aus Chostscho* gibi eserlerin Uygur harfli yazımları da olduğu için bu eserler Uygurca kısmına da bu kısma da eklenmiştir.).
5. Brahmi harfli metinler: genellikle A. Gabain tarafından yayımlanan az sayıda dini içerikli metinlerden oluşmaktadır.

V-Sözlüğün Oluşturulma Metodu

- Sözlük metni şu şemaya göre düzenlenmiştir: *KELİME*- [varsa etimolojik açıklama] – gramer türü – *kelimenin anlamı* – örnek cümle – madde başıyla kurulmuş deyim – (*kaynak ya da gönderme*).
- Madde başları alfabetik sıraya göre verilmiştir.
- Fonetik denklikleri olan sözcükler ayrı madde başı olarak verilmiştir (EB, EV gibi). Uygurca sözcüklerde ise *t* ve *d* ünsüzlerinin nasıl kullanıldığı tespit edilemediğinden Arapça yazımlarına göre yapılmıştır. Yani Uygurca yazımı tahmin edilen *ataq* ayrı bir madde olarak ele alınmayıp *adaq* maddesi ile birlikte işlenmiştir. Fakat köklerin farklı telaffuzuna göre bazı kelimeler bağımsız incelenmiştir (*aṭ, āṭ; aruṭ, uruṭ* gibi).
- Dudak ünsüzleri içeren ve aynı sıradan olan sözcükler ayrı madde başıyla verilmiş ve doğru kabul edilen okunuşuna gönderme yapılmıştır (*BODUN* ve *BUDUN* madde başı olarak verilmiş, *bodun* açıklanmış, *budun* maddesinde ise sadece *bodun*'a gönderme yapılmıştır).
- Ünsüz yazılan kelimelerin bütün ünlü imla varyantları sözlüğe dâhil edilmemiştir (örneğin Uygurca *bk* şeklinde yazılan sözcüğün *bek* "güçlü" varyantı sözlüğe dahil edilirken diğer ünlülerle oluşan varyantları sözlüğe alınmamıştır).
- Sözlükte kök ve gövdeler madde başı olarak alınmıştır. Fiil kökünün işareti küçük çizgidir.
- Eş sesli kelimeler ayrı madde başı olarak verilmiş ve romen rakamıyla numaralandırılmıştır.
- Özel isimler, yer adları, etnonimler kısaltmalarla belirtilerek ve genellikle örnek cümlesiz verilmiştir.
- Sözcüğün başka dilden alındığı düşünülüyorsa etimolojik bilgi köşeli parantez içinde verilmiştir. Bu bilgi *kaynak sözcük ve dili gösterir*. Bazı alıntı sözlerin ise sadece kaynağı olan dil gösterilmiştir (*XA* [*<skr. ?*]).

- Arapça ve Farsçadan alındığı düşünülen sözcüklerin etimolojik bilgisi köşeli parantez içerisinde Arap harfleriyle verilmiştir. Eğer bir sözcüğün Hintçe ve Pers dilinden(Farsça hariç) geldiği kesin olarak biliniyorsa köşeli parantez içerisinde sadece transliterasyonu verilmiştir.
- Prensipte sözlüklerde yer almayan sözcüklerin rekonstrüksiyonu yapılmamıştır. Bazı durumlarda emin olunan sözcüklerin rekonstrüksiyonu yapılmış ve "*" işareti ile gösterilmiştir. Emin olunmayan durumlarda soru işareti (?) kullanılmıştır.
- Budizme ait ya da diğer terimlerin eski Türkçeye çevirisi karşısında (araya = işareti kullanılarak) Sanskritçe eşdeğeri verilmiştir. Örneğin **altı atqaq din**. Altı duyu organı (*bukv*⁶. altı duyu = *skr*⁷. vişaya).
- Çince asıllı kelimeler, önce Çince hiyeroglifi, çağdaş telaffuzun Rusça transkripsiyonu ve *Lo Çan Peya*'nın rekonstrüksiyonuna göre ve teknik bazı işaret değişiklikleri kullanılarak verilmiştir (gerektiği durumlarda *Li Rong*'un rekonstrüksiyonu kullanılmıştır. Tonlamalar verilmemiştir).
- Rusça çeviri ve anlamlar düz, işaret kısaltmaları ve açıklamalar *italik* olarak gösterilmiştir.
- Madde başı sözcüklerin birden fazla anlamı varsa Arap rakamlarıyla numaralandırılarak ayrı ayrı verilmiştir. Yakın anlamlı kelimeler ise ";" ile birbirinde ayrılmıştır.
- Sözcüklerin yardımcı anlamı varsa bunlar, diğer bütün anlamlar verildikten sonra *v sluj. znaç*. "yardımcı anlam" kısaltmasıyla gösterilmiştir.
- Türemiş fiiller uygun gramer bilgisiyle beraber verilmiştir. Rusçaya tercümesi üslup zorluğundan dolayı yapılmamış fakat kök fiil belirtilmiştir. Örneğin **Açsa- jelat**⁸ *ot*⁹. **Aç-I** gibi. Çok anlamlı türemiş fiil ise anlamı mutlaka verilmiştir.
- Rusçaya çeviride Eski Türkçe sözcüğün anlamı, üslubu tam verilemediği durumlarda ek açıklamalar *bukv., ili., t. e., ~ (harf, veya, yani, benzer)* işaret ve kısaltmalarla verilmiştir.
- Metinlerden alınan örnek cümleler bitmemiş cümle olduğundan anlamı tam verebilmek için Rusça tercümesine köşeli parantez içerisinde bazı açıklama kelimeleri eklenmiştir.
- Sözcüğün anlamı, varsa etimolojisi, metinlerde geçen örnek cümle ve gerekli açıklamalardan sonra parantez içerisinde kaynak gösterilmiştir. Kaynak bilgisi: Kısaltma-Kod¹⁰ – Sayfa no - satır bilgisi şeklinde verilmiştir (*QBN 249 12*). Kaynak kısaltmalarında Rusça kısaltmalar düz, İngilizce kısaltmalar *italik* verilmiştir.
- Birçok deyim ◇ işaretinden sonra yarı kalın harflerle verilmiştir. Bu duruma istisna olarak eğer sözcük sadece deyimde geçer ve yalnız başına kullanımı yoksa bu işaret (◇) kullanılmadan deyim yazılarak açıklanmıştır. **AQİNDİ: aqindī suv** akarsu (MK I 140) gibi.
- Birçok sözcük, metinlerden alınan örnek cümleler, açıklanırken zorlanıldığı zamanlarda veya Eski Türkçedeki gerçek anlamı bilinmediği durumlar da "?" kullanılmıştır.

VI- Sözlüğün Transkripsiyon Harfleri

Sözlükte 56 transkripsiyon işareti kullanılmıştır. Anlaşılması zor veya bilinmeme ihtimali olan harfleri Tablo 5'te tanıtmaya çalıştık. Tablo oluşturulurken eserdeki üç sayfalık transkripsiyon tablosu ve *Özbay*'ın *Eski Uygurlarda Mani Yazısının Gelişimi* adlı makalesi kullanılmıştır.

⁶ Harfi harfine demek. Ek açıklama olduğunu gösteriyor.

⁷ Sanskritçe.

⁸ istek

⁹ ...dan gelen anlamında

¹⁰ Varsa Kod eserin durumuna göre baskı, liste, bölüm, cilt vb.lerden birini bildirebilir.

Tablo 5. Sözlükte kullanılan bazı transkripsiyon harfleri

Sözlükte kullanılan harf	Açıklaması
ā	Arapça uzun a harfidir.
ä	Açık e.
ā	uzun açık e
č	ç harfidir.
đ	d harfidir (Uygur harfleriyle d harfi).
ḏ	Arapçalarda zel , uygur metinlerinde d sesini vermektedir.
ē	Kelime başı <i>i, i</i> sesi
ē	Arapça uzun e ve kelime başı i sesini vermektedir.
γ	Runik ag , Arapça gayin-ğ harfi ve Eski Uygurca g harfi
ī	ī
ī	Arapça kelime başı-ortasında i ; Eski Uygurca i harfi
j	Runik ay - ey , Arapça y harfi
j	Runik nç , Mani Alfabetiyle y
š	ş harfidir.
š	Sadece Runik s/ş harfidir.
š	Sadece Arapça t sesi
x	Runik hariç noktalı h harfidir.
ž	Runik hariç noktalı j harfidir.
ž	Sadece Uygur Alfabeti için z harfidir.
č	Arapça c , Mani ve Uygur Alfabeti ç harfidir.
,	Arapça hemze harfidir(kendisinden sonra <i>a, e, i, i</i> gelir).
,	Arapça ayn harfidir. (kendisinden sonra <i>a, e, i, i, u, ü</i> ile kullanılır)

Sonuç

Etimoloji çalışmalarında Eski Türkçenin Sözlüğü eserini kullanacaklara yardımcı olacağı düşünülen hazırlanan çalışmamızda özellikle eserin bilinmeyen yönlerini açıklamaya çalıştık. Eserin en temel özelliği kaynak olarak kullandıkları metinlerdeki Eski Türkçe söz varlığının kaydedilmesi ve anlamlarının verilmesidir. Diğer özellikleri (etimoloji, kelimelerin resmini gösterme, transliterasyon vb.) sözlüğün tamamını kapsamamaktadır. Bize göre sözlüğün bu güne kadar çevirisinin yapılamamış olmasındaki etken, sözlüğün yapısının karmaşık olmasıdır. Bu karmaşıklığa sebep olan etmenler ise sözlüğün neredeyse 30 kişiyi aşan grup tarafından yapılmasıdır. Bir diğer

sebepler ise *Borovkov*'un yaşamını yitirmesiyle yeni yürütücü seçmek zorunda kalınarak yeni bir metod uygulanmasıdır. Bu durumlar eserin zorluk seviyesini ve anlaşılabilirliğini etkilemiştir. Eser, 1958 – 1968¹¹ yılları arasında, 10 yıllık bir zaman diliminde hazırlanabilmiş ve 1969 yılında basımı bitmiştir.

Dikkatimizi çeken noktalardan biri, eserin giriş kısmında kimin hangi maddeye ne oranda katkı yaptığı özellikle belirtilmiştir. Bu iki şeyi sağlamıştır. Her yazar kendi emeği ile anılacak ve emeği ile sorumlu tutulacaktır.

Sonuç olarak Gülensoy ve Ercilasun'un belirttiği üzere Eski Türkçenin Sözlüğü önemli bir eserdir. Yalnız eserin tamamıyla bir etimoloji sözlüğü olduğu düşünülmemlidir. Aranılan sözcüğün varsa etimolojik tahlili kullanılmakta yoksa sözcüğün hangi kaynaktan geçtiği öğrenilebilmektedir. Bütün maddelerinin ortak özelliği sözcüğün hangi kaynaktan geçtiğinin verilmesi olduğundan Eski Türkçenin sözlüğü dizin sözlüktür denilebilir.

Ek-1: Sözlük Üzerine Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde Hazırlanan Bitirme Tezi Çalışmaları

- 1- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **01-64. sayfalar arası**) / *Fatih Serçe* ; Doç. Dr. Önal Kaya
Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004
Fiziksel Nitelik: 106 s.; 20.5x30.5
Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü
Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary
- 2- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **65-128. sayfalar arası**) / *Yaşar Öztürk* ; Doç. Dr. Önal Kaya
Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004
Fiziksel Nitelik: 111 s.; 20.5x30.5
Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü
Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary
- 3- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **129-192. sayfalar arası**) / *Mustafa Kayıhan* ; Doç. Dr. Önal Kaya
Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004
Fiziksel Nitelik: 105 s.; 20.5x30.5
Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

¹¹ Eser 13. 7. 1968 tarihinde matbaya teslim edilmiştir.

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

4- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **193-256. sayfalar arası**) / *Zarina Kendirbayeva* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 103 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

5- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **257-320. sayfalar arası**) / *Abdüssamet Kılınç* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 107 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

321-384

6- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **385-449. sayfalar arası**) / *Kanıbek Umurzakov* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 110 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

7- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **450-513. sayfalar arası**) / *Saparbek Uraimov* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 109 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

8- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **514-576. sayfalar arası**) / *Aygül Tursunova* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 105 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

9- Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **577-640. sayfalar arası**) / *Negizbek Şabdanaliyev* ; Doç. Dr. Önal Kaya

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 116 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

10-Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri **I - XXXVIII ve 641-676. sayfalar arası**) / *Saida Rafatova*; Prof. Dr. Ahmet Buran

Yayın Bilgisi: Bişkek : KTMÜ, 2004

Fiziksel Nitelik: 99 s.; 20.5x30.5

Tez Yer Bilgisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Konu Başlıkları: Türkiye Türkçesi (Dili) / Турецкий язык / Turkish language Sözlük / Словарь / Dictionary

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (2010). Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'ın Hayatı ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , 8 (17), 1-8.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla. Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye'de Etimolojik Sözlük ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55(2007/2), 35-66.
- İşgören, T. (2011-Haziran) Türkçenin Etimoloji Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme, *Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı*, Denizli.
- Kabadayı, O. (2005). Cengiz Alyılmaz: Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi, *Karadeniz Araştırmaları* , 5 (5) , 144-147.
- Mollova, M. , (2012), İki Eser Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 22, Sayı 0, 1976, 299 – 305.
- Nadelyaev, V.M., v.d., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad – 1969.
- Ölmez, M. (1998). Etimoloji Sözlükleri. *Kebikeç*, 6, 175-183.
- Özbay, B . (2020). *Eski Uygurlarda Mani Yazısının Gelişimi*. Dil ve Edebiyat Araştırmaları, (21) , 83-100.
- Rafetova, S. (2004). Drevne - Tyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük - Çeviri I - XXXVIII ve 641-676. sayfalar arası). *Bitirme tezi*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü. 2004-Bişkek. yordam.manas.edu.kg: <http://yordam.manas.edu.kg/yordambt/yordam.php> Erişim tarihi: 18 Nisan 2021, saat 00:26 (arama kısmına "drevne" yazılarak elde edilmiştir)